

KARTAL FİKİR ÇALIŞTAYI'26

Çalışma Rehberi

Bilim-Teknoloji
Komitesi

İçindekiler

Sunuş.....	2
Bilgi İktidarı ve Veri Egemenliği: Birey ile Toplum Arasında Enformasyonun Üretimi, Dolaşımı ve Hafızası.....	3
Öz.....	3
Giriş.....	3
1. Bilgi Tekelleşmesi.....	3
2. Dijital Arşiv ve Toplumsal Hafıza.....	4
3. Veri Güvenliği ve Mahremiyet.....	6
Sonuç.....	10
Kaynakça.....	10
Teknolojik Devrimler Bağlamında İlerleme Kavramının Dönüşümü: Değişim ile Gelişim Arasında Modernlik Eleştirisi.....	12
Öz.....	12
Giriş.....	12
1. Teknolojik Devrimlerin Anatomisi: Tarihsel Bir Karşılaştırma.....	13
2. Teknolojik Determinizm ve Toplumsal Dönüşümün Dinamikleri.....	14
3. Modernlik Eleştirisi: Araçsal Akıl ve Aydınlanmanın Diyalektiği.....	14
4. Yerli Bir Perspektif: Nurettin Topçu ve "Makine Medeniyeti".....	15
5. İnsani Gelişme ve Teknik Büyüme.....	15
6. Dijital Devrimin Yeni Yüzü: Algoritmik Yöneticilik ve Bağımlılık.....	16
Sonuç.....	16
Kaynakça.....	17
Algoritmik Toplum ve Güven Sorunu: Yapay Zekânın Sosyal Yaşama Entegrasyonu ve Etik Sınırlar.....	18
Öz.....	18
Giriş.....	18
1. Otonom Sistemler ve Sorumluluk.....	19
2. Yapay Zeka Etiği.....	19
3. İnsan Merkezli Teknoloji.....	21
4. Karar Alma Süreçlerinde Algoritmalar.....	22
5. Kararlarımızı Makinelere Devretmek.....	23
Sonuç.....	23
Kaynakça.....	24
Sosyal Teoride Nitel Yöntem Tartışmaları: Anlam, Deneyim ve Toplumsal Gerçekliğin İnşası..	26
Öz.....	26
Giriş.....	26
1. Nitel ve Nicel Metot Gerilimi.....	27
2. Yöntemsel Çoğulculuk.....	29
3. Verinin Yorumsal Boyutu.....	29
4. Katılımcı Gözlem ve Derinlemesine Mülakat.....	30
5. Anlam Merkezli Analiz Kavramı.....	31
6. Anlam Merkezli Analiz Bağlamında Kullanılan Kavramlar.....	31
Sonuç.....	32
Kaynakça.....	33

Sunuş

Değerli Delegeler,

"Birey ve Toplum" ana teması etrafında birleştığımız Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesi Kartal Fikir Çalıştayı 26' Bilim-Teknoloji komitesi olarak sizleri komitemizde ağırlamaktan büyük bir memnuniyet duyuyoruz. İnsanlık tarihinin belki de en keskin virajlarından birini döndüğümüz; dijitalleşmenin, verinin ve algoritmaların sadece çevremizi değil, bizzat "birey" olma vasfımızı ve "toplum" olarak bir arada durma biçimimizi yeniden tanımladığı bir dönemden geçiyoruz. Bilim ve Teknoloji Komitesi olarak bizler, bu değişimi sadece teknik bir ilerleme olarak değil, bireyin toplum içerisindeki konumunu ve hakikatle kurduğu bağı sarsan köklü bir dönüşüm olarak ele alıyoruz.

Bilimin ve teknolojinin sunduğu imkanların, insanı bir özne olmaktan çıkarıp bir "veri nesnesi"ne dönüştürüp dönüştürmediğini sorgulamak üzere buluyoruz. Çalışmalarımız süresince, bilimin insanı "ölçülebilir" kılmasıyla birlikte "anlamın" nerede kaybolduğunu, toplumu sadece sayılarla anlamının mümkün olup olmadığını Sosyoloji komitesiyle ortak oturumumuzda tartışacağız.

Bilgi ve iktidar arasındaki o ince çizgide; Panoptikon'dan Omnipotikon'a uzanan gözetim modellerinin mahremiyetimizi nasıl kuşattığını ve verinin yeni bir egemenlik aracına dönüşümünü mercek altına alacağız. Heidegger'in teknoloji sorgusundan Nurettin Topçu'nun makine medeniyeti eleştirisine uzanan geniş bir perspektifle, "ilerleme" mitosunun bizi teknik olarak mükemmelleştirirken insani olarak fakirleştirip fakirleştirmedini sorgulayacağız.

En nihayetinde, yapay zekanın hayatın her alanına entegre olduğu bu yeni düzende, insanın dünyadaki sarsılmaz "yönetici" rolünün akıbetini ve antroposentrik bakış açısının sonuna gelip gelmediğimizi hep birlikte tartışacağız. Zihnimizdeki soruların cevaplardan daha kıymetli olduğu bu süreçte, her oturumun yeni bir ufuk açacağına ve kolektif bir akıl inşasına hizmet edeceğine yürekten inanıyorum. Teorik derinliğin pratik çözümlerle harmanlandığı, eleştirel aklın ve etik sorumluluğun ön planda tutulduğu, verimli bir çalıştay geçirmemizi diliyorum.

Komite Eş Başkanları

Zehra Kılıç
Hubeyb Talha Güven

Bilgi İktidarı ve Veri Egemenliği: Birey ile Toplum Arasında Enformasyonun Üretimi, Dolaşımı ve Hafızası

Öz

Günümüzün hızla gelişen ve değişen dünyasında artık iktidarların veya kurumların elindeki asıl güç ve silah veriler, bilgiler ve istihbarattır. Bu bağlamda bilgi artık uğruna savaşılabilecek kadar değerli bir olgu haline gelmiştir. Bilginin kimin elinde bulunduğu, bu bilgiden kimlerin hangi amaçlar doğrultusunda yararlandığı artık çağımızın en büyük meselelerinden birisidir. Yapay zekaların ve sosyal medyanın günlük hayatımızı dahi ele geçirdiği bu günlerde kişisel verilerimizi saklı tutmak neredeyse imkansız hale gelmiştir. Kişisel verilerin gizliliği ve güvenliği konusunda teminat vermeyen şirketler ve hükümetler içinse gözetim artık çok daha kolay hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, kişisel veri, teknoloji, veri güvenliği.

Giriş

Bilginin üretim, dolaşım ve işleme sürecini birey ve toplum bağlamında inceleyecek olursak bazı bilgilerin toplumun sadece bir kısmı tarafından ulaşılabilir hale geldiğini görürüz. Aynı zamanda toplumda sosyal medyanın yaygınlaşması sebebiyle devamlı bir gözetleme-gözetlenme ilişkisinin bulunduğunu, bu durumun bireyler arası iletişimi farklı yönlerde etkileyebileceğini söyleyebiliriz.

1. Bilgi Tekelleşmesi

Bilgi tekeli ilk olarak Kanadalı bir ekonomi tarihçisi olan Harold Innis tarafından ortaya atılmıştır. Belirli bilgilerin yalnızca belirli gruplar tarafından yönetilip çıkarlarına göre işletilmesini ifade eder.

Bilgi tekeli

Bilgi tekelinde bilgi egemen sınıfların işine yaraması için kullanılır. Bilgi onlar tarafından koz olarak kullanılabilir, işlerine gelmediğinde saklanılabilir. Yeni düşünme yollarının engellenmesi için yerleşik hiyerarşi tarafından toplumsal gerçeklere karşı sert ve dokunulmaz hale getirilebilir. Teknolojiyi kullanma kabiliyeti, bilgi akışını seçme gücüne sahip olma gücü verir ancak karmaşık teknolojilerin artışı tekellerin elini güçlendirebilir.

İçinde bulunduğumuz teknoloji çağında devletlerin söz geçirebilmek adına sahip olmaları gereken temel güç artık askeri üstünlük ya da petrol değil, veri ve teknoloji. Şimdi bu gücün sayısal olarak kim tarafından korunduğuna bir göz atalım

Küresel dijital altyapının %66'sı yalnızca 3 Amerikan şirketinin elinde: Amazon Web Services, Microsoft Azure ve Google Cloud Platform. Bu teknoloji devleri veri imparatorluğunun hakimleri. Bu teknoloji devlerinin altında sadece başarı hikayeleri yer almıyor. Derinlerde jeopolitik bağımlılıklar yatıyor.

Ülkelerin pek çoğunun hastane, banka ve enerji şebekeleri gibi önemli hizmetlerinin dijital altyapıları kendi ülkelerine ait değil. Başka eller tarafından kontrol ediliyor ve yönetiliyorlar. ABD'nin tüm dünya ülkelerinin bilgileri üzerindeki hakimiyeti gün geçtikçe daha büyük tehdit arz ediyor. Bu durum, yapay zekâ modellerinin ve bu teknolojilerin meşruiyetini sağlayan hukuki çerçevelerin kontrolünü de kapsıyor.

Küresel bulut altyapısı %32 oranla, yıllık 23 milyar dolarlık gelir sağlayacak biçimde Amazon Web Services tarafından yönetiliyor. Microsoft Azure bu pazarda %29'luk bir paya sahipken Google Cloud Platform yapay zeka ve ileri analizi üzerinden ilerleyerek 8,4 milyar dolarlık bir gelire sahip. Bu teknoloji şirketlerinin toplam payı ise pazarın içindeki diğer tüm şirketlerin toplam payını iki katına denk geliyor. Rakamlar çarpıcı. Bu durum devam edecek olursa yakın gelecekte bütün inovasyonun temeli Amerika'nın tekelinde olacak

Tekelin yeni yüzü: yapay zeka

2031 yılına kadar 2,28 trilyona dolara ulaşması beklenen yapay zeka pazarının da yine ekonomik potansiyelin büyük bir bölümü OpenAI, Google'ın Gemini'si, Meta'nın Llama'sı gibi ABD merkezli dil modelleri tarafından yönetiliyor. Dahası bu dev modellerinin birbirine olan bağımlılığı. Meta Platforms bile, kendi temel modeli Llama 5'i optimize etmek için Google'ın Gemini modelini ve OpenAI modellerini geçici olarak de olsa test etme ihtiyacı duyuyor. Bu bağlamda ABD'nin bilginin temel üretimini bile ne kadar tekelleştirdiği anlaşılabilir. İşin donanım boyutu da bir o kadar kritik. NVIDIA'nın [Santa Clara, Kaliforniya merkezli bir teknoloji şirkettir. Oyun, mobil cihazlar ve otomotiv sektörleri için grafik işlemciler (GPU) ve yongada sistemler (SoC) geliştirir] yarı iletken hakimiyeti bilgi işleme gücünü daha da darlaştırıyor.

2. Dijital Arşiv ve Toplumsal Hafıza

Son yıllarda bellek üzerine yapılan çalışmalarda psikoloji, sosyoloji, tarih gibi alanların yanı sıra iletişim alanındaki çalışmalarda artış yaşandığı gözlenmektedir. Bu artışın arkasındaki nedenlerinden biri, teknolojik ilerlemelerin sağladığı yeni araştırma yöntemleri, medya ortamlarında yaşanan dönüşümlerin bellek çalışmalarına olan ilgiyi arttırması gösterilmektedir. Ayrıca belleğin kimlik oluşumunda toplumların geçmişi nasıl hatırladığı ve anlattığı konularında önemli rol oynadığı fikri, bu araştırmaların ilgi çekiciliğini arttıran unsurlardan biridir. Bu doğrultusunda belleğin incelenmesi, sosyal bilimcilere geçmiş hakkında nasıl düşündüklerini, tarih hakkında nasıl konuştuklarını ve çevrelerindeki dünyayı anlamlandırmak için onu nasıl kullandıklarını yeniden gösterecektir.

Toplumsal bellek

Toplumsal bellek, toplumun geçmiş yaşantılarını, kültürel değerlerini, tarihi olayları koruma ve paylaşmasıdır. Bu bellek, bireylerin kişisel hafızalarından farklı olarak toplumdaki ortak geçmişin hatırlanması ifade etmektedir. Toplumun hafızası olarak tanımlanan kavram, toplumsal kimlik ve tarihsel bellek arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Toplumların kimliklerini oluşturmada, kültürel sürekliliği sağlamada ve ortak bir geçmişe sahip olmada önemli rol oynar. Tarihsel olayların nasıl anıldığı ve toplumdaki bireylerin kimlikleri ve değerlerini nasıl şekillendirdiğini belirler. Tarihi değerlerin kitaplar, fotoğraflar, anılar ve hikayelerle nesilden nesile aktarılmasıdır. Bu toplumlara kim olduklarını ve nereden geldiklerini hatırlatır

Dijital hafıza

Günümüzde her şey gibi verilerin de saklanması dijital ortamlara kaymıştır. Dijital arşivlerden burada bahsedilebilir. Dijital arşiv bilgilerin dijital ortamlarda depolanması, düzenlenmesi ve saklanmasıdır. Eski fotoğrafların dijital ortamlara aktarılması, tarihi belgelerin bu ortamlara yüklenmesi ve videolarla ses kayıtlarının saklanması gibi. Bunlar insanların bilgilere dijital ortamlarda kolaylıkla ulaşabilmesini sağlar. Böylelikle tarih dijital bir ortamda korunmuş ve daha kolay ulaşılabilir bir hale gelmiş olur. Toplumlar onların kültürlerini ve tarihlerini yansıtan eserleri ve bilgileri dijital ortamlara yüklerler ve böylelikle dijital arşiv bir bakıma toplumların dijital bellekleri olmaya başlar.

Teknolojinin gelişmesi ve ilerlemesiyle dijital kaynaklar yavaş yavaş toplumların hafızalarına benzemeye başlamıştır. Dijital ortamlar tarihi belgelerin korunmasını sağlar. Onları sadece üst tabakaların değil herkesin erişebileceği veriler haline getirir. Böylelikle insanlar bilgilerden daha verimli bir şekilde yararlanabilirler. Değerli veriler fiziksel zararlardan korunur. Bunu da dijital arşivlerin toplum hafızasına faydası olarak niteleyebiliriz.

Kültürel anlatıların nesiller boyunca aktarılmasına ve hatırlama nesnesi haline gelmesine imkân tanıyan mekâna bağlı depolama ortamlarından, geniş kitlelere ulaşabilen ağ tabanlı teknolojilerin gelişimine geçiş söz konusudur. Modern hafızanın her şeyden önce arşiv olduğunun yazıyla başlayan sürecin dijital bellekle doruğa ulaştığının altını çizebiliriz.

Medyanın tanıklığı

Medya ağlarının gelişimi medyanın toplumsal bellekteki etkisinin ne denli büyük olduğunu gösterir. Medya yerel kimliklerin, tarihlerin, anıların işlenmesinde çeşitli roller oynar. Tarihin ve mekânın üretimine dair önceki argümanları takip ederek, mekanların ve yerlerin tarihlerinin ve hafızalarının, tarihi olayların onlar hakkında anlatılan hikayelerle, bu hikayelerin nasıl anlatıldığıyla ve hangi tarihin hâkim olduğuyla bağlantılı olarak insanlar üzerinde temel bir işlevi yerine getirmektedir.

Medya ve toplumsal bellek ilişkisine dair medyanın toplumdaki olayların nasıl hatırlanması, aktarılması veya temsil edilmesine ilişkin işlev ‘medya tanıklığı’ kavramıyla açıklanmaktadır. Medya tanıklığı, ulusal ve uluslararası gerçekleşen toplumsal olayları medya ortamlarından takip etme, medyanın tanıklığından yararlanırken, medya izleyicilerinin de tasvir edilen olaylara tanık olarak konumlandırılmasını içermektedir.

Medya tanıklığı artık deneyimler, olaylar ve bunların temsilleri arasındaki ilişkiyi anlamak için anahtar kavramlardan biri haline gelmiştir.

3. Veri Güvenliği ve Mahremiyet

Mahremiyet Nedir ?

Mahremiyet; yasalarca korunan, insanlığın en temel haklarından biridir. Diğer pek çok hakkın da temelini oluşturmaktadır. Modern çağdan itibaren çok daha kritik bir rol almıştır. Mahremiyet ile ilgili tanımlar birçok bağlamda farklılık göstermesine rağmen, yaygın mahremiyet tanımları bedensel, bölgesel, bilgi ve iletişim gizlilikleri üzerinde yoğunlaşır. Mahremiyet yaklaşımları üç başlıkta ele alınabilir:

- Bölgesel mahremiyet : Bir kimsenin çevresindeki fiziksel alanla ilgili gizliliklerdir.

- Kişi mahremiyeti : Bir kimsenin fiziksel varlığına karşı gereksiz müdahaledir (örn. izinsiz odaya girilmesi).
- Bilgi mahremiyeti : Kişisel verilerin toplanması, depolanması veya nasıl işlenip dağıtılacağına kontrol edilmesiyle ilgilidir.

Mahremiyet kavramı, günümüz dünyasındaki yoğun bilgi akışı ve iletişim sebebiyle daha çok kişisel veriler ile ilişkilendirilmiştir. Bilgi teknolojilerinin bu kadar ilerlediği bir dönemde kişisel veri kavramının net olarak çizilmesi ve toplum tarafından anlaşılması önem arz etmektedir. Nitekim bu konu “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname”nde ve “T. C. Anayasası”nda aşağıdaki maddelerce yasal hükümlere dayandırılmıştır.

- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname 12. Maddesi:

“Kimsenin özel yaşamına, ailesine konutuna ya da haberleşmesine keyfi olarak karışamaz, şeref ve adına saldırılamaz. Herkesin bu gibi karışma ve saldırılara karşı yasa tarafından korunmaya hakkı vardır”

- T.C. Anayasası 20. Maddesi:

“Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz.”

- T.C. Anayasası 22. Maddesi:

“Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır.”

Kişisel Verilerin Korunması

Veri güvenliği, fiziksel veya dijital her türlü bilginin korunmasını ifade eder. Kişisel verilerin korunması ise veri güvenliğinin bireylerin yaşamına en doğrudan etki eden yanıdır. Bu bağlamda, kişisel verilerin ne olduğunu ve nasıl korunacağını bilmek her ferдин sorumluluğudur.

Kişisel verilerin bilincinde olma ile alakalı Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencilerine yönelik yapılmış bir çalışmada aşağıdaki tablolardaki verilere ulaşılmıştır.

Bilme durumu	f	%
Evet	72	47,6
Hayır	19	12,5
Kısmen	60	39,7
Toplam	151	100,0

Tablo 1 : Kişisel Veri Kavramı Bilme Durumu

Kurumlar	Cevaplamak istemiyorum		Evet, Paylaştım		Hayır, Paylaşmadım	
	f	%	f	%	f	%
Gerçek isim	5	3,3	141	93,3	5	3,3
Telefon	0	0	90	59,6	61	40,3
Fotoğraf ve videolar	0	0	148	98,6	13	8,6
İş yeri ismi	1	0,6	10	6,6	140	92,7
Okuduğunuz okul	0	0	150	99,3	1	0,6
Yaşadığınız şehir	1	0,6	138	91,3	12	7,9
Ev adresiniz	1	0,6	18	11,9	132	87,4
Plakanız	0	0	0	0	151	100
e-mail	20	13,2	110	72,8	21	13,9
Doğum tarihi	0	0	93	61,5	58	38,4
Eğitim bilgileriniz	0	0	128	84,7	23	15,2
Sevdiğiniz müzik	15	9,9	70	46,3	66	43,7
İlişki durumunuz	8	5,2	46	30,4	97	64,2
Politik görüşünüz	19	12,5	70	46,3	62	41,0

Tablo 2 : Kişisel Verilerin Blog, Sosyal Ağ Sitesi veya Kişisel Web Sitesinde Paylaşılma Durumu

Önlem alınma	f	%
Bu ayarların nasıl yapılacağını bilmiyorum	50	33,2
Evet	80	52,9
Hayır	21	13,9
Toplam	151	100,0

Tablo 3 : Kişisel Verileri Korumak için İnternet Güvenliği/Gizlilik Ayarı Önlemi Alınma Durumu

Sebepler	f	%
Bunun önemsenecek bir konu olduğunu düşünmedim	8	27,5
Nasıl şikâyet edileceğini bilmiyordum	10	34,4
Nereye şikâyet edeceğimi bilmiyordum	9	31,0
Zamanım yoktu	2	6,8

Tablo 4 : Kişisel Verileriniz Geçmişte Kötüye Kullanıldıysa ve Bir Şikâyette Bulunmadıysanız, Bunun Sebebi Nedir?

Nedenler	f	%
Adaletin işleyeceğinden şüphe duymam	11	7,2
Dikkate alınacağını sanmıyorum	20	13,2
Kişisel verilerimi kötüye kullanan kişi bir psikopat olabileceğinden önce kendimi ve ailemi savcılık, polis yardımıyla koruma altına almam gerek. Kişisel verilerimin kötüye kullanımı için şikâyette bulunmak bundan sonra gelir.	30	19,8
Nasıl başvuracağımı bilememe	42	27,8
Nereye başvuracağımı bilememe	30	19,8
Önemli bir konu olduğunu düşünmediğimden	13	8,6
Zaman yetersizliği	5	3,3
Toplam	151	100,0

Tablo 5 : Kişisel Verileriniz Gelecekte Kötüye Kullanılırsa ve Bir Şikâyette Bulunmazsanız, Bunun Nedeni Ne Olabilir?

Araştırmanın sonuçlarından anlaşılacağı üzere bu anketin uygulandığı öğrenciler ve toplumun çoğunluğu kişisel verilerin neler olduğunu bildiğini düşünebilir. Ancak bu verilerin korunması için gerekli önlemleri almak veya daha önceki ihlaller için şikayette bulunmak konusunda yeterince bilinçli davranamaz.

Kişisel Verilerin Rıza Dışı Erişimi

Toplumda çocuk, yaşlı veya akli dengesi yerinde olmayan kimselerin denetimi ve kontrolü için bazen anlık bilgilerine erişim sağlamak gerekmektedir.

Son yıllarda özellikle kullanımı artmış olan, küçük yaştaki çocuklar için üretilen akıllı saat versiyonlarını ele alalım. Bu akıllı saatler, modeline, markasına vb. göre değişiklik gösterebiliyor olsa da genel manada işlevi saatin konumuna erişmek, anlık görüntü ve ses kaydı almaktır. Bunları yerine getirirken saati takan kişiye herhangi bir şekilde bilgi gitmemektedir. Bu özellik bazı ebeveynler tarafından sadece kendi çocuklarının değil, çocuğun çevresindeki insanların da anlık görüntü ve ses kayıtlarına erişmek için kullanılmaktadır. Okula giden çocuklar arasında da ders saatleri dahil olmak üzere kullanılabilen bu cihaz bazı velilerin, öğretmenleri dinleme amacı için de kullanılabilir. Böyle bir durum, kişisel verilerin rıza dışında erişimi olarak yorumlanabileceği gibi ailenin çocuğunun güveninden emin olmak için başvurduğu bir yol olarak da görülebilir.

Akıllı saat kullanımının başka bir boyutu ise bu verilere ulaşım sağlaması muhtemel olan üçüncü şahısların varlığıdır. Pek çok marka bu anlık verilerin kayıtlarının silinip silinmediği veya bir şekilde farklı kişilerin eline geçip geçemeyeceği ile alakalı teminat veremez. Satın aldığımız saat, verilerinizi başka yerlere ulaştırıyor olabilir.

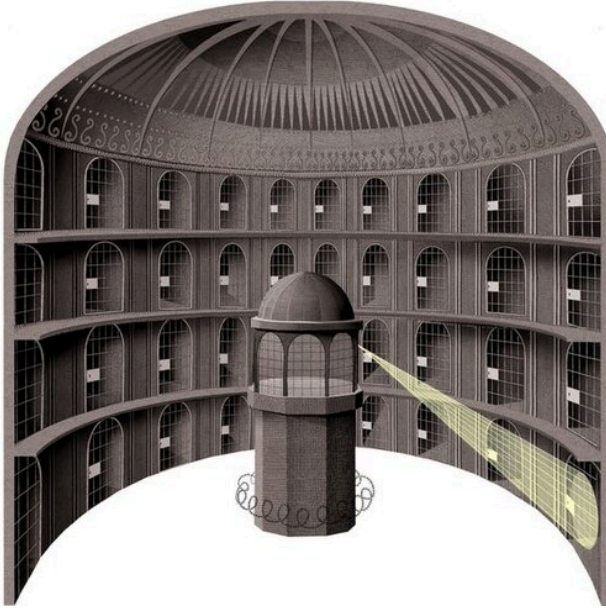
Dolayısıyla akıllı saatler, sokak kameraları vb teknolojilerin yaygınlaşması toplumun bir kesmi tarafından ulusal güvenliğinin bir gerekliliği olarak görülse de başka bir kesim tarafından mahremiyet ve özel hayatın gizliliğinin ihlali olarak da yorumlanabilir.

Gözetim Toplumu

Gözetim, toplumu yönetmek, yönlendirmek veya korumak gibi amaçlarla davranış, etkinlikler veya diğer değişen bilgilerin izlenmesidir. Teknolojinin gelişimi ile beraber sokak kameraları gibi elektronik ekipmanlar yardımıyla suçların tespit edilmesi veya dijital ortamlardaki etkileşimlerin incelenmesi de gözetime dahildir.

Panoptikon Hapishanesi

Panoptikon, filozof Jeremy Bentham'ın 1785 yılında tasarlamış olduğu bir hapishane inşa modelidir. Tasarım tamamıyla gözetleme üzerinedir.

Görsel 1 : Panoptikon Hapishanesi

Bu hapishane tasarımı mahkumların her daim gözetlendiğini hissetmesi ancak gözetleyeni asla görememesi üzerine kuruludur.

Panoptikon ilkesi sadece hapishanede uygulanan bir yöntem olarak kalmamış, toplumun başka kurumlarında da bir disiplin yöntemi olarak uygulanmıştır. Günümüzde çok sık sokak kameralarının bulunması ve insanlar üzerinde her daim gözetim baskısının bulunması örnek verilebilir.

Sinoptikon

Sinoptikon çoğunluğun azınlığı gözetlediği bir toplum modelidir. En bariz örnekleri televizyon, sinema ve radyolardır. Azınlık -medya, influencerlar vs- çoğunluğu manipüle etmekte, propogandaları adeta bir eğlence haline getirmektedir. Panoptik yaklaşımda insanlar bir mekana kapatılıp kontrol edilirken sinoptik toplum yapısında insanlar manipüle edildikleri kanallara -manipülasyonun farkında olmadan- kendi istekleriyle ulaşmaktadır.

Omnipitikon

Gözetimin artık tek yönlü olmadığı; herkesin hem gözetleyen hem de gözetlenen konumuna geçtiği bir yapıyı ifade eder. Sinoptik modelde azınlık çoğunluğu yönlendirirken, omnipitikonda bu ayırım büyük ölçüde ortadan kalkar ve gözetim yataylaşır.

Bu yapının en belirgin özelliği, bireylerin dışsal bir zorlamadan ziyade kendi rızalarıyla görünür olmayı tercih etmeleridir. Sosyal medya platformlarında kullanıcılar; düşüncelerini, gündelik yaşamlarını, ilişkilerini ve hatta mahrem alanlarını gönüllü biçimde paylaşarak sürekli bir görünürlük üretir. Bu durum, klasik gözetim anlayışından farklı olarak, denetimin baskı yoluyla değil arzuyu ve alışkanlıklarla sürdürülmesine imkân tanır.

Sonuç

Dijital çağ, bilgiye erişimi kolaylaştırırken aynı zamanda bilginin üretimi ve kontrolünü belirli merkezlerde yoğunlaştırmıştır. Bu durum, bilgi tekelleşmesini güçlendirerek küresel ölçekte yeni bağımlılık ilişkileri oluşturmuştur. Öte yandan dijital arşivler ve medya ortamları toplumsal belleğin dönüşümünü sağlamış; bilgi daha geniş kitlelere ulaşabilir hale gelmiştir. Ancak bu süreç, aynı zamanda gözetim mekanizmalarının yaygınlaşmasına ve bireysel mahremiyetin daha kırılgan hale gelmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak bilgi, günümüz dünyasında yalnızca bir veri değil; ekonomik, politik ve toplumsal gücün merkezinde yer alan temel bir unsur haline gelmiştir. Bu nedenle bilgiye erişim kadar, bilginin nasıl üretildiği, kimler tarafından kontrol edildiği ve nasıl kullanıldığı da kritik bir tartışma alanı oluşturmaktadır.

Kaynakça

<https://ethosfelsefe.com/sites/default/files/2021-09/Ethos-7%20Gozetim.pdf>

Selin BİTİRİM OKMEYDAN (2017). Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: ‘Panoptikon’dan ‘Sinoptikon’ ve ‘Omnitikon’a , 45-69, dergipark.org.tr

Cafer ULUÇ, Can EYÜPOĞLU (2024). ÇOCUKLARA YÖNELİK AKILLI SAATLERİN SİBER GÜVENLİK VE MAHREMİYET AÇISINDAN İNCELENMESİ, 77-87, Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi

Şahika EROĞLU (2018). Dijital Yaşamda Mahremiyet (Gizlilik) Kavramı ve Kişisel Veriler: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Mahremiyet ve Kişisel Veri Algılarının Analizi , 130-153, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*

Tugay Arat, Mahmut Mert ASLAN (2021), Sosyal Medyada Veri Güvenliği ve Kişisel Mahremiyet Sorunu, 387-401, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi

Teknolojik Devrimler Bağlamında İlerleme Kavramının Dönüşümü: Değişim ile Gelişim Arasında Modernlik Eleştirisi

Öz

Bu çalışma rehberi, Sanayi Devrimi'nden günümüzün algoritmik ve dijitalleşmiş toplum yapısına kadar uzanan süreçte "ilerleme" kavramının uğradığı ontolojik, epistemolojik ve sosyolojik dönüşümü ele almaktadır. Modern düşüncenin merkezine yerleşen ve tarihin doğrusal bir çizgide, daima daha iyiye ve mükemmele doğru evrildiğini savunan ilerleme mitosu, 21. yüzyılın teknolojik determinizm ve veri egemenliği kıskacında ciddi bir meşruiyet kriziyle karşı karşıyadır. Rehber; teknik "değişimin" (nicel büyüme) her zaman insani "gelişime" (niteliksel refah ve ahlaki yetkinlik) tekabül etmediği hipotezinden hareketle; Frankfurt Okulu'nun araçsal akıl eleştirilerini, Heidegger'in teknoloji soruşturmasını ve Nurettin Topçu'nun "makine medeniyeti" analizlerini bir araya getirmektedir. Metin boyunca işlenen konular aracılığıyla "Her teknolojik değişim gerçekten bir gelişme midir?" sorusuna yanıt üretilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlerleme Mitosu, Teknolojik Determinizm, Modernlik Eleştirisi, Sanayi Devrimi-Dijital Devrim, Araçsal Akıl.

Giriş

Modernite projesinin en temel sütunu olan "ilerleme" kavramı, sadece teknik bir gelişmeyi değil, insanlığın telosa doğru durdurulamaz yürüyüşünü temsil eder. Antik dünyada zamanın "döngüsel" algılanması, tarihin bir başlangıcı ve sonu olduğu düşüncesinden ziyade, mevsimlerin tekrarı gibi bir oluş ve bozuluş süreci olarak görülmesine neden oluyordu. Ancak Aydınlanma Çağı ile birlikte bu döngü kırılmış ve yerini "doğrusal" bir tarih tasarımına bırakmıştır.

Aydınlanma Epistemolojisi ve Bilginin Araçsallaşması

Francis Bacon'ın "Bilgi güçtür" (scientia potentia est) aksiyomu, modern ilerleme anlayışının ontolojik temelini atmıştır. Bacon'a göre bilim, sadece dünyayı anlamak için değil, doğaya hükmetmek ve onu insan ihtiyaçları doğrultusunda yeniden organize etmek için bir araçtır. Bu yaklaşım, Rene Descartes'ın insanı "doğanın efendisi ve sahibi" (maître et possesseurs de la nature) olarak konumlandıran özne-nesne ayrımıyla birleşerek, teknolojiyi insanlığın kurtuluş reçetesi haline getirmiştir.

19. yüzyıla gelindiğinde Auguste Comte, "Üç Hal Yasası" ile ilerlemeyi sosyolojik bir kanun mertebesine yükseltmiştir. Comte'a göre insanlık zihni; teolojik ve metafizik evreleri aşarak "Pozitif Evre"ye ulaştığında, toplumsal sorunlar artık felsefi birer tartışma konusu olmaktan çıkıp teknik birer optimizasyon meselesine indirgenecektir. Bu durum, bilim ve teknolojinin bir "seküler din" gibi algılanmaya başladığı, ilerleme mitosunun inşa edildiği kırılma noktasıdır.

Değişim ve Gelişim

Rehberin bu bölümünde konunun temel fikri olan, teknolojik ilerleme ile insanın olgunlaşması arasındaki farkın giderek büyümesi üzerinde duruluyor.

Teknik Değişim: Bir sistemin veya aygıtın işlem hızı, depolama kapasitesi, verimliliği veya karmaşıklığındaki nicel artışı ifade eder. Moore Yasası gibi fiziksel sınırlar üzerinden takip edilebilir.

İnsani Gelişim: Bireyin etik derinliği, toplumsal adalet duygusu, estetik algısı ve özgürlük alanının niteliksel olarak genişlemesidir. Amartya Sen'in "Yapabilite Yaklaşımı"nda (capability approach) vurguladığı üzere gelişim, sadece araçların artışı değil, insanın kendi potansiyelini gerçekleştirme imkânının artmasıdır.

Modernlik eleştirisi, tam da bu noktada; yani teknik anlamda mükemmelleşen (değişen) bir dünyada, insani anlamda fakirleşen (gelişemeyen) bireyin dramına odaklanır. İlerleme paradoksu, araçların amaçları yuttuğu, "nasıl yapabiliriz?" sorusunun "neden yapmalıyız?" sorusunu unutturduğu bir teknik kuşatılmışlık halidir.

İlerleme Mitosu

Mitos, gerçekliği gizleyen veya onu kutsallaştıran bir anlatıdır. İlerleme mitosu, teknolojik olanın her zaman daha üstün olduğu ön kabulünü topluma zerk eder. Bu mitosa göre, her yeni yazılım, her yeni cihaz veya her yeni üretim yöntemi insanlığı bir adım daha ileriye taşımaktadır. Ancak bu anlatı, teknolojinin beraberinde getirdiği yabancılaşma, çevresel yıkım ve gözetim toplumu gibi negatif çıktıları "ilerlemenin kaçınılmaz bedeli" olarak sunarak eleştirel aklı devre dışı bırakır.

1. Teknolojik Devrimlerin Anatomisi: Tarihsel Bir Karşılaştırma

Teknoloji tarihi, insanın kendi biyolojik sınırlarını teknik protezlerle aşma çabasının tarihidir. Sanayi Devrimi ile Dijital Devrim arasındaki geçiş, sadece kullanılan enerji kaynağının değişimi değil, insanın dünya ile kurduğu varoluşsal ilişkinin dönüşümüdür. 18. yüzyılın sonunda buhar gücünün üretime dahil olmasıyla başlayan birinci ve ikinci sanayi devrimleri, insanın fiziksel emeğini makineye devretmesini sağlamıştır. Bu süreçte ilerleme; seri üretim, standardizasyon ve hız ile ölçülmüştür. Fabrika sistemi, sadece ürünleri değil, insanı da belirli bir disiplin ve hiyerarşi içine hapseden "panoptik" (Jeremy Bentham Tasarısı) bir yapı doğurmuştur. İnsan, bu evrede makinenin bir uzantısı haline gelmiş ancak hâlâ fiziksel bir üretim sürecinin öznesi kalabilmiştir.

Dijital Devrim

20. yüzyılın sonunda filizlenen ve 21. yüzyılda hayatımızın merkezine oturan dijital devrim, insanlık tarihini sadece teknik bir yenilikle değil, bir yeti devriyle sarsmıştır. Sanayi devriminde fiziksel emeğimizi makinelere emanet ederken, bugün karar verme, analiz ve hatırlama gibi en insani bilişsel yetilerimizi algoritmalara devrediyoruz. Sosyolog Manuel Castells'in ağ toplumu olarak tanımladığı bu yeni düzende, artık güç ve toplumsal yapı; katı hiyerarşilerden ziyade internet ve veri ağları üzerinden şekillenmektedir.

Bu süreçte gündelik hayatımız; mahalle, okul veya kütüphane gibi fiziksel sınırları ve tarihsel dokusu olan yerlerin alanından koparak; bilginin, paranın ve kararların ışık hızıyla dolaştığı mekânsız bir akışların alanına, yani sosyal medya, dijital platformlar ve küresel ağlara taşınmıştır. Bilginin coğrafi sınırları anlamsızlaştırması müthiş bir teknik değişim ve hız sağlasa da bireyin sürekli bir veri akışına bağımlı hale gelmesi ve fiziksel gerçeklikten uzaklaşması, insani gelişim açısından ciddi bir yabancılaşma krizini doğurmaktadır. Neticede; her an her yere bağlanabildiğimiz bu dijital akışta, aslında hiçbir yere tam anlamıyla ait olamama ve irademizi algoritmalara teslim etme riskiyle karşı karşıya kalıyoruz.

2. Teknolojik Determinizm ve Toplumsal Dönüşümün Dinamikleri

Teknolojik determinizm (teknolojik belirlenimcilik), teknolojik değişimi toplumsal değişimin ana motoru ve bağımsız değişkeni olarak gören kuramsal bir yaklaşımdır. Thorstein Veblen tarafından kavramsallaştırılan ve ardından Marshall McLuhan gibi isimlerle popülerlik kazanan bu görüşe göre, teknoloji sadece insan faaliyetlerinin bir sonucu değil, aynı zamanda bu faaliyetleri, kültürel değerleri ve toplumsal kurumları şekillendiren belirleyici bir güçtür.

Sert ve Yumuşak Determinizm Tartışması

Akademik literatürde determinizm, etkinliğine göre iki ana kampa ayrılır. "Sert Determinizm", teknolojinin toplumsal değişimi kaçınılmaz kıldığını savunur. Bu perspektiften bakıldığında, örneğin matbaanın icadı zorunlu olarak merkezî devletlerin ve milliyetçiliğin doğuşuna yol açmıştır; yani teknik bir yenilik, insan iradesinden bağımsız bir toplumsal sonuç üretir. Öte yandan "Yumuşak Determinizm", teknolojiyi toplumsal değişimin "olanaklı kılıcısı" olarak görür. Burada teknoloji, toplumsal bir evrim için gerekli zemini hazırlar ancak nihai yönü politik ve kültürel tercihler tayin eder.

Teknolojinin Sosyal İnşası (SCOT) ve Determinizm Eleştirisi

Determinizmin aksine, Teknolojinin Sosyal İnşası (Social Construction of Technology - SCOT) yaklaşımı, teknolojinin "tarafsız" bir iç mantığa sahip olmadığını ileri sürer. Trevor Pinch ve Wiebe Bijker gibi kuramcılar, bir teknolojinin başarısının teknik mükemmelliğinden ziyade, toplumdaki farklı "ilgili sosyal grupların" (mühendisler, politikacılar, tüketiciler) o teknolojiye yüklediği anlam ve çözüm arayışlarıyla belirlendiğini savunur. Bu bağlamda ilerleme, teknik bir zorunluluk değil, toplumsal bir pazarlık sürecidir.

3. Modernlik Eleştirisi: Araçsal Akıl ve Aydınlanmanın Diyalektiği

Teknolojik ilerlemenin her zaman insani bir gelişimle sonuçlanmadığına dair en köklü eleştiriler Frankfurt Okulu düşünürlerinden gelmiştir. Max Horkheimer ve Theodor Adorno'nun *Aydınlanmanın Diyalektiği* (1944) adlı eserinde ortaya koydukları "Araçsal Akıl" kavramı, modernliğin neden kendi vaat ettiği özgürleşmenin aksine bir tahakküm biçimine dönüştüğünü açıklar.

Frankfurt Okulu ve Teknik Rasyonalite

Aydınlanma, akli (ratio) dogmalardan kurtulmak ve dünyayı anlamak için bir araç olarak sunmuştu. Ancak modern teknolojik devrimlerle birlikte akıl, "amaçları" (adalet, mutluluk, erdem) sorgulayan bir yeti olmaktan çıkmış; sadece eldeki verilere göre "en verimli aracı" seçmeye odaklanan bir "araçsal akla" indirgenmiştir. Bu durum, rasyonalitenin kendisinin bir ideolojiye dönüşmesidir. Teknik rasyonalite, her şeyi (doğayı, insanı, zamanı) ölçülebilir, hesaplanabilir ve manipüle edilebilir bir nesneye dönüştürür.

Nesneleşme: Teknolojik sistemlerin karmaşıklaşmasıyla birlikte insan, kendi yarattığı makinelerin işleyişine hükmetmek yerine, bu sistemlerin devamlılığı için bir veri sağlayıcı veya operatör konumuna düşer. Bu, bireyin kendi emeğine ve varoluşuna yabancılaşmasıdır.

Heidegger ve Teknoloji Sorusu

20. yüzyılın en etkili teknoloji eleştirilerinden birini sunan Martin Heidegger, teknolojiyi sadece bir araçlar toplamı olarak görmez. Heidegger'e göre teknoloji, dünyanın bir ortaya çıkarılış biçimidir. Modern teknolojinin özü olan "Ge-stell" (Çerçeveleme), insanı doğayı ve dünyayı sadece bir yedek kaynak deposu (standing reserve) olarak görmeye zorlar. Örneğin; bir nehir artık sadece enerji üretecek bir hidroelektrik santrali potansiyeli olarak görülür. Bu bakış açısı, insanın dünya ile kurabileceği şiirsel ve manevi bağları yok ederek, ilerlemeyi sadece bir "kaynak yönetimi" başarısına indirger.

Yerli Bir Perspektif: Nurettin Topçu ve "Makine Medeniyeti"

Batı'daki teknoloji eleştirileriyle paralel ama ahlaki bir zeminde yükselen en özgün yaklaşımlardan biri Nurettin Topçu'nun "Makine Medeniyeti" analizidir. Topçu, tekniği reddetmez ancak tekniğin bir efendi haline getirilmesine şiddetle karşı çıkar. Topçu'ya göre makine, insanın yaratıcı iradesini takviye etmesi gereken bir uzuvdur. Ancak modern dünyada insan, makinenin ritmine uymaya zorlanarak kendi hareket kabiliyetini yitirmiştir. Topçu, yaşadığımız krizin bir "teknik" kriz değil, bir ahlak krizi olduğunu savunur. Teknik gelişim, eğer bireyin manevi olgunlaşmasına (gelişimine) hizmet etmiyorsa, sadece daha konforlu bir esaret inşa etmekten öteye gidemez.

4. İnsani Gelişme ve Teknik Büyüme

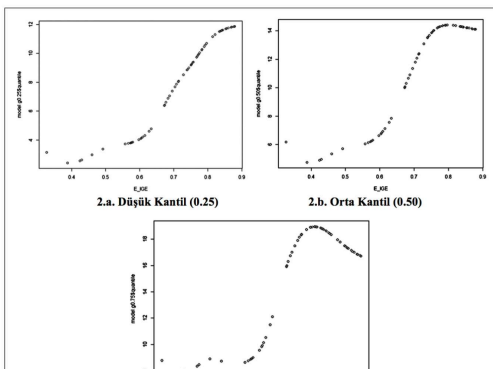
İlerleme kavramının modernlikteki en büyük yanılgısı, ekonomik ve teknik büyümenin (nicel artış) doğrudan toplumsal refah ve bireysel mutluluğa (nitel gelişim) yol açacağı varsayımdır. Ancak sosyal bilimlerde yapılan çalışmalar, bu iki değişkenin her zaman paralel ilerlemediğini, hatta bazen ters orantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Easterlin Paradoksu: Zenginlik mi, Mutluluk mu?

Ekonomist Richard Easterlin tarafından 1974 yılında ortaya atılan ve literatürde "Easterlin Paradoksu" olarak bilinen çalışma, rehberimizin ana sorusuna ampirik bir yanıt sunar. Easterlin, bir toplumda kişi başına düşen milli gelirin ve teknolojik imkânların artmasının, belirli bir doyma noktasından sonra bireylerin mutluluk seviyelerinde anlamlı bir artış yaratmadığını kanıtlamıştır. Bu durum, teknik ilerlemenin "insani tatmin" noktasında bir sınırla karşılaştığını gösterir.

Veri Analizi: Dünya Mutluluk Raporu verilerine göre, teknolojik altyapısı en gelişmiş olan bazı "G7" ülkelerinde, teknik büyüme oranları artarken intihar, yalnızlık ve kronik depresyon oranlarının da eş zamanlı olarak yükseldiği görülmektedir. Bu, teknik büyümenin (GDP, patent sayısı, internet hızı) bir "gelişim" (human well-being) garantisi olmadığını en somut delilidir.

Şekil 1: Genel İntihar Hızı ile Gelişmişlik Düzeyinin Kantiller Bazında İlişkisi

Burada yatay eksen gelişmişlik düzeyini gösterirken, dikey eksen ilgili kantil düzeyinde genel intihar hızını ifade etmektedir. Grafik incelendiğinde, düşük kantil düzeyinde, gelişmişlik düzeyi arttıkça intihar oranlarının da yükseldiği, çok yüksek gelişmişlik düzeyinde intihar oranlarının sabit kalmaya başladığı görülmektedir.

Amartya Sen ve Yapabilite Yaklaşımı (capability approach)

Nobel ödüllü ekonomist Amartya Sen, ilerlemeyi tanımlarken odağı araçlardan (gelir, teknoloji) amaçlara (insanın yapabilme gücü) kaydırır. Sen'e göre gerçek gelişim, bireyin kendi hayat amaçlarını gerçekleştirme için sahip olduğu özgürlük ve yetkinliklerin artmasıdır. Eğer yüksek teknoloji bir toplumda birey, algoritmalara bağımlı hale gelmiş ve kendi hayatı üzerindeki iradesini kaybetmişse, orada teknik bir değişim vardır ancak insani bir "gelişim" yoktur.

5. Dijital Devrimin Yeni Yüzü: Algoritmik Yönetişlik ve Bağımlılık

Sanayi devriminde yabancılaşma fiziksel emek üzerindeyken, dijital devrimde bu yabancılaşma bireyin zihni ve iradesi üzerine kaymıştır. Bu bölümde, "Her teknolojik değişim bir gelişim midir?" sorusunu algoritmalar üzerinden tartışıyoruz.

Byung-Chul Han ve "Yorgunluk Toplumu" Eleştirisi

Günümüzün en etkili düşünürlerinden Byung-Chul Han, dijital teknolojilerin bireyi özgürleştirmek yerine, onu "kendi kendisinin sömürgecisi" haline getirdiğini savunur. Han'a göre, sosyal medya ve dijital platformlar üzerinden sürekli bir performans ve teşhir halinde olan birey, özgürleştiğini sanırken aslında bir psikopolitik denetim altına girer. İlerleme olarak sunulan dijital hız, bireyin derinlemesine düşünme yetisini yok ederek onu bir "veri işleme nesnesine" indirger.

Algoritmik Bağımlılık ve İrade Kaybı

Modern ilerleme anlatısı, akıllı sistemlerin hayatımızı kolaylaştırdığını iddia eder. Ancak karar alma süreçlerinin (ne izleyeceğimizden kiminle tanışacağımıza kadar) algoritmalara devredilmesi, insani gelişimin en temel unsuru olan "etik seçim yapma" yetisini köreltmektedir. Teknik sistemlerin kusursuzlaşması, bireyin hata yapma, deneyimleme ve kendi yolunu çizme özgürlüğünü elinden almaktadır. Bu noktada teknoloji, bireyi güçlendirmek yerine onu "veriye dayalı bir kadere" mahkûm eden yeni bir bağımlılık alanı üretmektedir.

Sonuç

Rehber boyunca incelediğimiz üzere; teknolojik devrimler bağlamında ilerleme kavramı, modernliğin araçsal akı ile teknik bir büyümeye indirgenmiştir. Bacon ve Comte ile başlayan o büyük iyimserlik, yerini Adorno, Heidegger ve Topçu'nun haklı kaygılarına bırakmıştır.

Sanayi Devrimi'nden Dijital Devrim'e geçişte değişen şey sadece teknik araçlar değil, insanın "özne" olma vasfıdır. Vardığımız sonuç şudur: **Her teknolojik değişim bir gelişim değildir.** Bir değişimin gelişim sayılabilmesi için; bireyin özerkliğini koruması, toplumsal adaleti pekiştirmesi ve insanın anlam dünyasını çoraklaştırmak yerine zenginleşirmesi gerekir. Teknoloji bir "farmakon"dur; eğer onun ahlaki ve felsefi denetimi insanda kalmazsa, sunduğu ilaç zamanla toplumun zehri haline gelecektir.

Kaynakça

Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (1944). *Dialectic of Enlightenment*. New York: Social Studies Association.

Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Easterlin, R. A. (1974). Does Economic Growth Improve the Human Lot? *Nations and Households in Economic Growth*, 89-125.

Han, B. C. (2015). *The Burnout Society*. Stanford University Press.

Heidegger, M. (1977). *The Question Concerning Technology*. New York: Harper & Row.

Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford University Press.

Topçu, N. (1970). *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1515202>

<https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/34891>

<https://www.google.com/amp/s/www.novarge.com.tr/amp/blog/teknolojik-belirlenimcilik-determinizm-nedir.html>

https://drive.google.com/file/d/1KxLrc9YQ5fc1d3T6_YD--0EBaSEgghm3/view?usp=drivesdk

<https://iisbf.gelisim.edu.tr/tr/akademik-bolum-yeni-medya-ve-iletisim-haber-teknolojik-determinizm-ve-yeni-medya>

Algoritmik Toplum ve Güven Sorunu: Yapay Zekânın Sosyal Yaşama Entegrasyonu ve Etik Sınırlar

Öz

İnsan zekasını esas alan yapay zeka çalışmaları; makinelerin öğrenme süreçlerini modellemesini, algoritma temelli problem çözme ve insan beynine özgü birtakım işlevleri yerine getirmesini kapsayan bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu alanın günümüzdeki karşılığını bulması ise İkinci Dünya Savaşı yıllarına ve savaş sonrası döneme dayanmaktadır. Yapay zeka sistemlerinin tarihi çok eskilere dayanmasa da hızlı bir şekilde gelişim göstermiş ve sosyal yaşamın neredeyse tüm alanlarında yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır.

Yeni sayılabilecek bir alan olmasına karşın hızla gelişen, neredeyse tüm disiplin alanlarını etkileyen ve geçmişten günümüze kadar uzanan yapay zekanın neredeyse tüm meslek dallarını kapsayacak seviyeye gelmesi pek zaman almamıştır. Ayrıca bu sistem çözümlerin yanında sorunları ve etik tartışmaları beraberinde getirdi. Günümüzde yapay zekâ teknolojileri, insanların günlük yaşamlarında önemli bir yer edinmiş; hatta en basit karar süreçlerinde bile başvurulan bir karar mekanizması hâline gelmiştir. Hayatımıza bu derece yakın olmasından dolayı, yapay zekanın sınırları sosyal hayatı dahi kapsar hale gelmiştir. Bu ve bunun gibi nedenlerden ötürü yapay zekanın sınırlarının yeniden şekillendirilmesi gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Makine öğrenimi, algoritma, etik, sınırlar.

Giriş

Yapay zekâ fikri, aslında insan beyninin nasıl çalıştığını anlama çabasıyla bilgisayar sistemleri arasında kurulan benzetmelerden doğmuştur. Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte, bu alan yalnızca teknik bir araştırma konusu olmaktan çıkmış ve küresel ölçekte dikkat çeken bir odak hâline gelmiştir. Günümüzde yapay zekâ, sadece insanın düşünme ve problem çözme süreçlerini taklit etmeye çalışan bir sistem değil, aynı zamanda bu süreçleri yeniden üretebilen ve geliştirebilen bir araştırma alanı olarak ele alınmaktadır.

Geleceğe dair kesin yargılara varmak her ne kadar zor olsa da, insanî zekâya benzer özellikler taşıyan makinelerin hem gündelik yaşamı hem de toplumsal yapıyı önemli ölçüde etkileyeceği açıktır. Bu durum, yapay zekânın hangi yönde ilerleyeceğine dair belirsizlikleri de beraberinde getirmekte ve konunun dünya genelinde yoğun bir merak ve tartışma alanı hâline gelmesine neden olmaktadır. Nitekim mevcut gelişmeler, yapay zekânın insan yaşamı üzerinde derin ve çok boyutlu etkiler yaratma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Özellikle iş gücü konusunda ele alındığında, yapay zekânın insan hayatına olan etkileri daha da belirgin hâle gelmektedir. Bu teknolojilerin gelişimi, bir yandan yeni meslek alanlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlarken öte yandan mevcut mesleklerin dönüşmesine ve bazı mesleklerin zamanla ortadan kalkmasına yol açabilecek bir süreci beraberinde getirmektedir.

1. Otonom Sistemler ve Sorumluluk

Otonom sistemler, insan müdahalesi olmadan karar verebilen ve çevresel değişikliklere uyum sağlayabilen teknolojik sistemler olarak tanımlanmaktadır. Bu sistemler; algılama, karar verme, planlama ve uyum sağlama gibi işlevleri yerine getiren birden fazla modülün birlikte çalışmasıyla faaliyet gösterir. Sensörler aracılığıyla çevreden veri toplayan sistem, bu verileri analiz ederek uygun eylemi belirler ve uygulamaya geçirir. Bu özellikleri sayesinde otonom sistemler, karmaşık ortamlarda bağımsız şekilde çalışabilme yeteneğine sahip akıllı teknolojiler olarak değerlendirilmektedir.

Bilim ve teknolojideki hızlı gelişmeler, otonom sistemlerin farklı sektörlerde yaygın biçimde kullanılmasına yol açmıştır. Otonom araçlar, insansız hava araçları ve robotik sistemler gibi yapay zekâ tabanlı teknolojiler günümüzde ulaşım, üretim ve savunma gibi alanlarda önemli rol oynamaktadır. Araştırmalar, bu sistemlerin birçok sektörde verimliliği artırma, insan hatasını azaltma ve operasyonların daha hızlı gerçekleştirilmesini sağlama potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Otonom sistemlerin geliştirilmesi yalnızca teknolojik bir ilerleme değil, aynı zamanda birçok sektör için bir gereklilik olarak görülmektedir. Nüfus artışı, şehirleşme ve üretim süreçlerinin karmaşık hale gelmesi, daha hızlı ve hatasız çalışan sistemlere duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Bu sistemlerin ulaşım, savunma ve üretim sektörlerinde verimliliği artırabileceği ve can güvenliğinin korunmasını sağlanabileceği düşünülüyor.

Otonom sistemlerin yaygınlaşması beraberinde güvenlik ve etik konularını da gündeme getirmektedir. Araştırmalar, bu sistemlerin siber saldırılar, veri manipülasyonu ve algoritmik hatalar gibi risklere karşı korunması gerektiğini göstermektedir. Özellikle otonom araçlar ve akıllı sistemler söz konusu olduğunda güvenlik açıkları ciddi sonuçlara yol açabileceği için, bu sistemlerin güvenilirliğini artıracak teknik ve hukuki düzenlemelerin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Otonom sistemlerin gelişmesiyle birlikte bu sistemlerin kullanımında ortaya çıkan sorumluluk konusu giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Otonom sistemler, belirli görevleri insan müdahalesi olmadan yerine getirebilme kapasitesine sahip oldukları için alınan kararların sonuçları da farklı aktörlerin sorumluluğunu gündeme getirmektedir.

Otonom sistemlerde hata durumunda "asıl sorumlu" kim olmalıdır? Bir makineye etik karar verme yetkisi devredilebilir mi?

2. Yapay Zeka Etiği

Etik, bir bireyin ya da bir grubun davranışlarını ve eylemlerini yönlendiren; neyin iyi, doğru ve kabul edilebilir olduğunu belirlemeye yardımcı olan ahlaki ilke ve kurallar bütünü olarak tanımlanabilir. Bu tanımdan hareketle yapay zekâ etiği ise yapay zekâ sistemlerinin geliştirilmesi, kullanılması ve davranışlarının belirlenmesi sürecinde rehberlik eden ilke ve kurallar olarak ifade edilebilir.

Yapay zekâ sistemlerine yönelik etik yaklaşımlar tarihsel olarak incelendiğinde, bu alandaki ilk kavramsal çerçevelerden birinin bilim kurgu yazarı Isaac Asimov tarafından ortaya konulan Üç Robotik Yasası olduğu görülmektedir. Bu kurallar, robotların insanlara zarar vermemesi, insan emirlerine uyması ve kendi varlıklarını insan güvenliğini ihlal etmeyecek şekilde koruması gerektiğini vurgulamaktadır. Her ne kadar bu ilkeler kurgu eserlerinde ortaya konmuş olsa da, yapay zekâ etiği tartışmalarında uzun yıllar referans noktası olarak kullanılmıştır.

Günümüzde yapay zekâ teknolojilerinin hızla gelişmesi, etik ilke ve standartların daha sistematik biçimde belirlenmesini gerekli kılmıştır. Bu kapsamda farklı uluslararası kuruluşlar, üniversiteler ve araştırma merkezleri tarafından çeşitli etik rehberler hazırlanmıştır. Bu çalışmalarından biri de Université de Montréal ile Fonds de recherche du Québec işbirliğiyle hazırlanan Montréal Yapay Zekânın Sorumlu Gelişimi Bildirgesidir. 2018 yılında yayımlanan bu bildirme, yapay zekâ teknolojilerinin toplum yararına ve etik değerler doğrultusunda geliştirilmesini amaçlayan kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bildirge, yapay zekâ sistemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması sürecinde dikkate alınması gereken on temel etik ilke ortaya koymaktadır. Bu ilkeler; refah, bireysel özerkliğe saygı, mahremiyet ve özel hayatın korunması, dayanışma, demokratik katılım, eşitlik, çeşitlilik ve kapsayıcılık, ihtiyat, sorumluluk ve sürdürülebilir kalkınma olarak sıralanmaktadır. Bu ilkeler, yapay zekâ sistemlerinin toplumda adil, güvenli ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

Yapay zekâ etiği alanındaki çalışmalar yalnızca ilke belirlemekle sınırlı değildir. Aynı zamanda bu ilkelerin teknoloji geliştirme süreçlerinde nasıl uygulanacağı da önemli bir tartışma konusudur. Araştırmalar, küresel ölçekte yayımlanan birçok yapay zekâ etik rehberinde ortak bazı değerlerin öne çıktığını göstermektedir. Bunlar arasında özellikle şeffaflık, adalet, sorumluluk, zarar vermeme ve mahremiyetin korunması gibi ilkeler dikkat çekmektedir. Bu ilkeler, yapay zekâ sistemlerinin toplumsal güven oluşturabilmesi için temel bir çerçeve sağlamaktadır. Fakat bu ilkelerden tüm zamanı ve problemleri kapsamaması beklenemez.

Yapay Zekanın Toplumsal Etiği

Yapay zeka teknolojisi film ve dizi sektörü başta olmak üzere onlarca sektörde aktif rol almaya başladı. Ancak bu teknolojinin sektörü geliştirip geliştirmeyeceği ya da yalnızca yapay zeka üretimi içeriklerden oluşan bir yelpazeye karşı karşıya kalınıp kalınmayacağı tartışmalı olmaya devam etmektedir.

Yapay zeka entegrasyonu film endüstrisine yeni olanaklar sunmuş, ancak beraberinde ciddi tartışmaları da getirmiştir. Sinemanın yapay zeka tabanlı sistemlerle birlikte içeriksel ve biçimsel bir dönüşüm geçireceği ve bu dönüşümün insana özgü sanat olgusunu zayıflatarak sektörü giderek mekanikleştireceği öngörülmektedir. Bu durum yalnızca sinema ile sınırlı kalmayıp tüm sanat dallarını kapsamaktadır.

Bununla birlikte insan ve yapay zeka iş birliğinin, yaratıcı süreçleri zenginleştirerek daha nitelikli üretilere zemin hazırlayabileceği de göz ardı edilmemelidir. Yapay zeka araçları, doğru kullanıldığında insan yaratıcılığını besleyen bir destek unsuruna dönüşebilir. Sanatın mekanikleşmesi ise toplumun estetik değer yargılarını ve kültürel çeşitliliği dönüştürme potansiyeli taşımakla birlikte, bu dönüşümün yıkıcı mı yoksa yapıcı mı olacağı büyük ölçüde teknolojinin nasıl yönlendirileceğine bağlıdır.,

3. İnsan Merkezli Teknoloji

İnsan merkezli teknoloji, teknolojik gelişim süreçlerinin insanı merkeze alacak şekilde yapılandırılmasını ifade eden bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda temel amaç yalnızca teknik olarak mümkün olan sistemlerin geliştirilmesi değil; aynı zamanda bireylerin yaşam kalitesini artıran, ihtiyaçlarına doğrudan karşılık veren ve toplumsal fayda üreten çözümler ortaya koymaktır.

Kullanıcı İhtiyaçlarına Odaklanma

Ürün veya sistem tasarlanırken önce insanların gerçek ihtiyaçları araştırılır. Bu süreçte kullanıcı gözlemleri, anketler ve derinlemesine görüşmeler gibi çeşitli yöntemlerle hedef kitlenin beklentileri ve sorunları ortaya konur. Tasarım süreci bu verilerin ışığında şekillenir; kullanıcının neye ihtiyaç duyduğu değil, neye gerçekten ihtiyaç duyduğu esas alınır. Böylece ortaya çıkan ürün ya da sistem, yalnızca teknik bir çözüm sunmakla kalmaz; insanların hayatını kolaylaştıran, onlara değer katan bir araca dönüşür.

Kullanılabilirlik ve Erişilebilirlik

Teknoloji herkesin kolayca kullanabileceği şekilde tasarlanır. Bu ilke yalnızca arayüzün sade ve anlaşılır olmasını değil, farklı yaş gruplarına, fiziksel engellere ve teknoloji okuryazarlığı düzeylerine uygun çözümler geliştirilmesini de kapsar. Erişilebilir bir tasarım; görme, işitme veya hareket kısıtlılığı yaşayan bireyler de dahil olmak üzere toplumun tüm kesimlerinin teknolojiyle eşit biçimde etkileşim kurabilmesini hedefler.

Etik ve Güvenlik

Teknoloji geliştirme sürecinde veri gizliliği, siber güvenlik ve insan hakları gözetilir. Kullanıcıların kişisel verilerinin nasıl toplandığı, işlendiği ve saklandığı şeffaf bir şekilde ortaya konmalıdır. Bunun yanı sıra sistemlerin kötüye kullanıma karşı korunması, ayrımcılığa yol açabilecek önyargılardan arındırılması ve bireylerin dijital ortamdaki haklarının güvence altına alınması da etik tasarımın ayrılmaz bir parçasıdır.

İnsan Deneyimi

Teknolojiyi kullanırken insanların hisleri ve deneyimi belirleyici bir öneme sahiptir. İyi bir kullanıcı deneyimi yalnızca işlevsellikle ölçülmez; kullanıcının sistemi kullanırken ne hissettiği, sürecin ne kadar tatmin edici olduğu ve bıraktığı genel izlenim de bu değerlendirmenin kapsamına girer. İnsan odaklı tasarım anlayışı, teknolojiyi bir araç olarak konumlandırırken insanı her zaman merkezde tutar.

Ancak kullanıcı deneyiminin iyileştirilmesi amacıyla geliştirilen kişiselleştirme süreçleri, büyük ölçüde kişisel verilerin toplanmasına ve işlenmesine dayanmaktadır. Bu durum, teknolojik gelişmeler ile bireysel mahremiyet arasında bir gerilim alanı ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, ergonomik ürünler geliştirmek amacıyla bireylerin fiziksel özelliklerine ilişkin verilerin toplanması, hizmet kalitesini artıran bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, söz konusu verilerin üçüncü taraflarla paylaşılması veya farklı amaçlarla kullanılması, birey aleyhine sonuçlar doğurabilecek riskler barındırmaktadır. Bu tür bir senaryoda, kişisel veriler aracılığıyla sağlanan faydanın, aynı verilerin birey üzerinde yönlendirici ya da dezavantaj yaratıcı biçimde kullanılmasına zemin hazırlayabileceği görülmektedir.

Bu bağlamda, kişiselleştirme ile mahremiyet arasındaki ilişki önemli bir tartışma alanı hâline gelmektedir. Bireylerin daha konforlu ve özelleştirilmiş hizmetlere erişim sağlamak adına kişisel verilerini ne ölçüde paylaşabilecekleri ve bu paylaşımın sınırlarının nasıl belirleneceği temel bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, kişiselleştirilmiş sistemlerin belirli bir noktadan sonra birey davranışlarını yönlendiren bir mekanizmaya dönüşme potansiyeli de dikkate alınmalıdır. Bu durum, insan merkezli teknoloji anlayışının sınırlarını sorgulamayı gerektirmektedir. Nitekim, teknolojik sistemlerin bireylerin zaaflarını ticari çıkarlar doğrultusunda kullanmaya başlaması hâlinde, bu sistemlerin ne ölçüde “insan merkezli” olarak nitelendirilebileceği tartışmalı hâle gelmektedir.

4. Karar Alma Süreçlerinde Algoritmalar

Yapay zekanın bizim adımıza karar vermesinin etik ve güvenliği tartışılmadan önce bunu yapan algoritmalarından bahsedelim. Algoritmalar devasa veri setlerini çok kısa bir sürede analiz edip belli sonuçlara ulaşabilen matematiksel modellerdir. Bir zamanlar yalnızca insanların sahip olduğu bu kutsal yetenek, günümüzde verilen kararların çok kritik olduğu finans, hukuk, sağlık, kamu gibi birçok alanda algoritmalarla devredilmiştir. Böylece verimliliği arttırmak ve insan kaynaklı duyguları hataları azaltmak hedeflenmiştir. Algoritmik karar vermenin birçok faydası olsa da beraberinde birçok etik sorun ve dezavantajlar da vermektedir. Eğer bu algoritma geçmişte yapılan bir ayrımcılığı içeriyorsa, yani o şekilde eğitildi ise bu ayrımcılığı her zaman devam ettirir ve sürdürür. Diğer yandan eğer ki bu algoritmaların yaptığı büyük bir hata sonucu bunun sorumluluğu kime yüklenecek, yazılımcıya mı, veri sağlayan kişiye mi?

Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik

Montreal Bildirgesi ve benzeri etik rehberlerde karar alma süreçleri açısından en önemli ilkelerden biri şeffaflıktır. Yapay zekâ sistemleri insanların hayatını doğrudan etkileyen kararlar verdiğinde bu kararların nasıl alındığı anlaşılabilir olmalıdır. Örneğin bir algoritma bir kişinin kredi başvurusunu reddederse ya da bir iş başvurusunda adayı elerse, bu kararın hangi verilere ve hangi kriterlere dayandığı açıklanabilir olmalıdır. Böylece kişi verilen kararı daha iyi anlayabilir ve gerekirse itiraz edebilir.

Özellikle kamu, hukuk ve finans gibi alanlarda algoritmaların kullanılması bireylerin haklarını doğrudan etkileyebilir. Bu yüzden birçok etik yaklaşım algoritmaların tamamen bağımsız karar vericiler olmasını doğru bulmaz. Daha çok insanlara yardımcı olan araçlar olarak kullanılmaları gerektiği savunulur. Son kararın insanlarda kalması hem sorumluluk hem de demokratik denetim açısından önemlidir.

Algoritmalar matematiksel olarak doğru sonuçlar verebilir. Ancak bu sonuçlar her zaman adil olmayabilir. Çünkü algoritmalar genellikle geçmiş verilerle eğitilir. Eğer bu verilerde toplumsal önyargılar varsa algoritma da benzer kalıpları tekrar üretebilir. Bu durum özellikle işe alım ya da kredi değerlendirme sistemlerinde bazı grupların dezavantajlı hale gelmesine neden olabilir.

5. Kararlarımızı Makinelere Devretmek

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte makineler karar alma süreçlerinde giderek daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde navigasyon uygulamaları, öneri sistemleri veya kredi değerlendirme algoritmaları insanlara çeşitli konularda yön göstermektedir. Bu durum bazı düşünürler tarafından insanı özgürleştiren bir gelişme olarak görülürken, bazıları tarafından ise insanın düşünme ve karar verme alışkanlıklarını zayıflatabilecek bir durum olarak değerlendirilmektedir.

Özgürlük Olarak Algoritmik Kararlar

Bu yaklaşıma göre algoritmaların karar alma süreçlerinde kullanılması insanların bilişsel yükünü azaltabilir. Günlük hayatta insanlar çok sayıda mikro karar vermek zorunda kalır ve bu durum zamanla yorucu olabilir. Navigasyon uygulamalarının en kısa yolu bulması ya da dijital sistemlerin öneriler sunması bu yükün bir kısmını azaltır.

Bu sayede bireyler zamanlarını daha yaratıcı veya stratejik alanlara ayırabilir. Ayrıca algoritmalar öfke, yorgunluk ya da kişisel önyargılar gibi duygusal etkilerden uzak çalıştıkları için bazı durumlarda daha tutarlı sonuçlar verebilirler. Büyük veri analizi sayesinde insanların tek başına fark etmesinin zor olduğu bazı ilişkiler de ortaya çıkarılabilir.

Teslimiyet Olarak Algoritmik Kararlar

Algoritmik karar sistemlerine eleştirel yaklaşan görüş ise bu durumun bireysel özgürlüğü sınırlayabileceğini savunur. Çünkü insanlar çoğu zaman kendilerine sunulan seçenekler arasından seçim yapar. Ancak bu seçenekler algoritmalar tarafından belirlenmiş olduğu için karşılaşılan alternatifler de sınırlı olabilir.

Özellikle sosyal medya ve dijital platformlarda kullanılan öneri sistemleri kullanıcıların karşısına belirli içerikleri çıkarır ve bilgi akışını bir ölçüde şekillendirir. Bu durum zamanla bireylerin farklı görüşlerle karşılaşma ihtimalini azaltabilir.

Bunun yanında kararların sürekli olarak makinelere bırakılması insanların eleştirel düşünme ve değerlendirme becerilerini zayıflatabilir. İnsanlar zamanla kendi kararlarını vermek yerine algoritmaların önerilerine daha fazla güvenmeye başlayabilir. Bu nedenle birçok etik yaklaşım algoritmaların insanın yerine karar veren sistemler değil, insan kararlarını destekleyen araçlar olması gerektiğini savunmaktadır.

Sonuç

Yapay zekâ teknolojilerinin hızla gelişmesi ve hayatın her alanına yayılması, bunun yalnızca teknik bir ilerleme değil; toplumsal, etik, hukuki ve felsefi boyutları olan çok katmanlı bir dönüşüm olduğunu göstermektedir. Otonom sistemlerin insan müdahalesi olmadan karar verebilir hale gelmesi, “hata durumunda sorumlu kim?” sorusunu merkezî hale getirmiştir. Ulaşım, savunma ve üretim gibi alanlarda verimlilik artışı sağlayan bu sistemler; siber saldırılar, veri manipülasyonu ve algoritmik hatalar gibi riskler de barındırmakta, bu nedenle hem teknik güvenlik önlemlerinin hem de hukuki düzenlemelerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Yapay zekâ etiği, Asimov'un Üç Robotik Yasası'ndan Montreal Bildirgesi'ne uzanan süreçte sürekli gelişmiş; refah, özerklik, mahremiyet, eşitlik ve sorumluluk gibi ilkeler önemli bir çerçeve sunmuştur. Ancak bu ilkelerin evrensel ve değişmez çözümler üretmesi mümkün değildir; her yeni teknolojik gelişme etik sınırların yeniden değerlendirilmesini gerektirir. Sanat ve yaratıcılık alanında yapay zekânın artan rolü de "sanat" ve "sanatçı" kavramlarını tartışmaya açmakta; yapay zekânın bir araç mı yoksa insan yaratıcılığının yerini alan bir ikame mi olduğu sorusunu gündeme getirmektedir.

İnsan merkezli teknoloji yaklaşımı, kullanıcı ihtiyaçları ve deneyimini esas alırken kişisel verilerin yoğun kullanımı nedeniyle mahremiyet ile konfor arasında bir gerilim yaratmaktadır. Benzer şekilde algoritmaların finans, hukuk ve kamu gibi alanlarda karar alma süreçlerine dahil olması hız ve verimlilik sağlasa da; şeffaflık eksikliği, hesap verebilirlik sorunları ve geçmiş ayrımcılıkların yeniden üretilmesi gibi ciddi riskler doğurmaktadır. Bu bağlamda matematiksel olarak "doğru" olanın her zaman "adil" olmadığı açıktır.

Son olarak, kararların makinelere devri konusunda iki zıt perspektif ortaya çıkmaktadır: Bir yandan bu durum bilişsel yükü azaltarak insanın daha yaratıcı ve stratejik alanlara yönelmesini sağlarken, diğer yandan irade kaybı, bağımlılık ve eleştirel düşünmenin zayıflaması riskini beraberinde getirmektedir. Bu nedenle yapay zekâ ile kurulan ilişki, bir ikame değil; insanın denetleyici konumunu koruduğu, etik ilkelerle sınırlandırılmış bir tamamlayıcılık ilişkisi olarak ele alınmalıdır.

Kaynakça

Cambridge University Press. (t.y.). Artificial intelligence. Cambridge Dictionary. dictionary.cambridge.org

Küçük, S. (2021). Yapay zeka ve eğitim: Kavramlar, fırsatlar ve tehditler. Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 11(1), 224-245. dergipark.org.tr

Tuna, M. (2022). Yapay zeka okuryazarlığı: Bir ölçek geliştirme çalışması. Journal of Educational Technology and Online Learning, 5(1), 1-18. dergipark.org.tr

Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması. TÜİK Veri Portalı. veriportali.tuik.gov.tr

Anna Jobin, Marcello Ienca, & Effy Vayena (2019). *The global landscape of AI ethics guidelines*. Nature Machine Intelligence

UNESCO (2021). Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence

Alp, İ. (2020). Yapay zeka ve hukuk: Yapay zekanın hukuk sistemindeki yeri ve etkisi. Ankara Barosu Dergisi, (3), 115-156. dergipark.org.tr

Yapay Zeka Destekli Otonom Sistemler ve Güvenlik Sorunları – Kadir Turgut (2025). Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi, 9(1), 1–9.

Otonom Sistemlerin Savaş ve Savaş Hukukuna Etkisi – Melike Atlığ (2022). Akademik Düşünce Dergisi, 6, 3–21.

Systematic Literature Review on Hybrid Robotic Vehicles – Diogo F. Gomes & Vítor H. Pinto (2024). Robotics, 13(3), 34.

Artificial Intelligence for Long-Term Robot Autonomy: A Survey – Lars Kunze, Nick Hawes, Tom Duckett, Marc Hanheide & Tomáš Krajník (2018). arXiv.

Sosyal Teoride Nitel Yöntem Tartışmaları: Anlam, Deneyim ve Toplumsal Gerçekliğin İnşası

Öz

Bu çalışma, sosyal bilimlerde kullanılan nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin gerçeği yansıtmaya kapasitelerini karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, nitel yöntemlerin anlam ve deneyim odaklı yapısı ile nicel yöntemlerin ölçülebilir veriler üzerinden nedensel ilişkiler kurma imkânı değerlendirilmiştir. Ayrıca bu iki yöntemin birlikte kullanımına yönelik tartışmalar ele alınmış; yöntemsel çoğulculuğun tamamlayıcı bir yaklaşım sunduğu, ancak yöntemler arasındaki epistemolojik farklılıkların bazı sorunlar doğurabileceği ortaya konmuştur. Çalışmada, özellikle nitel verinin yoruma açıklığı, dilsel aktarım sorunları ve araştırmacının perspektifinin etkisi gibi unsurların nesnellik üzerinde sınırlayıcı rol oynadığı vurgulanmıştır. Sonuç olarak, sosyal bilimlerde mutlak nesnelliğe ulaşmanın güç olduğu; buna rağmen farklı yöntemlerin birlikte ve bilinçli kullanımının daha kapsayıcı ve derinlemesine bir analiz imkânı sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yöntemsel Çoğulculuk, Bağlam, Analiz, Nesnellik

Giriş

Birey ve toplum arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamaya çalışan sosyal bilimler, tarihsel süreç içerisinde farklı araştırma yöntemleri geliştirmiştir. Günümüzde bu yöntemler genel olarak nitel ve nicel yaklaşımlar şeklinde iki ana başlık altında toplanmaktadır. Araştırmacılar, inceledikleri olguları en doğru ve nesnel biçimde ortaya koyabilmek için bu yöntemlerden birini ya da her ikisini birlikte kullanma yoluna gitmektedir.

Bir topluluğu inceleyen araştırmacı, araştırdığı yapıya doğrudan dahil olabilir ya da dışarıdan gözlemci konumunda kalabilir. Her iki durumda da temel amaç, olgular arasındaki neden-sonuç ilişkilerini doğru şekilde analiz etmek ve elde edilen verileri mümkün olduğunca nesnel bir çerçevede sunmaktır. Bu bağlamda, kullanılan kaynakların bakış açıları ve verinin elde edilme biçimi, araştırmanın güvenilirliği açısından belirleyici bir rol oynamaktadır.

Nitel ve nicel yöntemler arasındaki tercih meselesi de bu noktada önem kazanmaktadır. Araştırmacı, gerçeği en doğru şekilde yansıtmak için hangi yöntemi kullanmalıdır? Bu yöntemler birbirinin alternatifi mi yoksa tamamlayıcısı mıdır? Bu çalışma, söz konusu sorulara cevap aramak amacıyla nitel ve nicel araştırma yöntemlerini nesnellik, analiz ve anlam üretimi bağlamında ele alarak karşılaştırmalı bir değerlendirme sunmayı hedeflemektedir.

1. Nitel ve Nicel Metot Gerilimi

Psikologlar ve sosyologlar insan toplumundaki incelikleri araştırırken pek çok yöntemle başvururlar. Bu metotlar nicel metot ve nitel metot olarak iki başlık altında incelenebilir. Nicel yöntemde kullanılan veri “ne kadar, kaç tane, yüzde kaç” gibi nicelik vurgusunun yapıldığı sorulara cevap verir. Nicel yöntemde veri, nitel yöntemden farklı olarak daha sayısal, ölçülebilir ve somuttur.

Nitel metotta araştırmacı; toplumun nitel, yani sayılarla ölçülemeyen özellikleri üzerinde durur. V. meri, “nasıl, neden, niçin” gibi nitelik vurgusunun ağır olduğu sorularla ele alınır. Bütün, parçaların toplamından fazlasını ifade eder. Bu nedenle nitel yöntemde tümevarım, nicel yöntemde ise tümdengelim hakimdir.

Sosyal Teoride Kullanılan Nitel Yöntemler

Sosyal teoride yapılan araştırmada hipoteze yönelik merak edilen sonuçları elde etmek için bağlama göre değişen farklı tercihler vardır. Bunlar; yazının devamında bahsedeceğimiz; derinlemesine mülakat, odak grup görüşmesi, yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış gözlem, örnek olay incelemesi, içerik analizi, anlatı analiz ve söylem analizidir. Derinlemesine mülakatın amacı, isminden de anlaşıldığı üzere, olabildiğince az kişiyle olabildiğince derin bilgi toplamaktır. Enformel, yapılandırılmamış ve yarı yapılandırılmış olarak üçe ayrılır.

Odak grup görüşmesi, 6-12 kişilik bir grubun toplanıp bir konu hakkında düşüncelerinin rahatlıkla ifade etmelerinin sağlandığı bir ortam oluşturulmasıyla yapılır. Odak grup görüşmesine katılan kişiler, belirli açılardan benzer özelliklere sahip olmalıdırlar. Bu çalışmanın araştırmaya katkısı, bir kişinin aklına gelmeyen bir görüşün başkası tarafından belirtilmesi ile ortaya bir olayın çok farklı yönlerden değerlendirilebilir olmasıdır. Katılımcıların birbirleriyle etkileşime geçerek bir konu her yönüyle ele alınır ve farklı görüşler ortaya çıkar.

Nitel araştırmalarda yapılandırılmamış ve yarı yapılandırılmış gözlem kullanılırken nicel araştırmalarda yapılandırılmış gözlem kullanılır. Yapılandırılmış gözlemde standart bir veri toplama aracı kullanılmaz. Yapılandırılmamış gözlem, katılımcı gözlem ve katılımsız gözlem olarak kendi içinde ikiye ayrılır. Katılımcı gözlemde araştırmacı gözlemediği gruba dahil olur ve bu sayede ilgilendiği konuyu gözlemediği grubun bakış açısıyla değerlendirebilir. Katılımsız gözlemde ise katılımcı gözlemin aksine gözlemediği duruma dahil olmaz ve nispeten daha nesnel çıkarımlar yapar. Ancak katılımsızlık, gözlemcinin gözlemediği duruma yabancılaşmasına, dolayısıyla bir sonuca ulaşmakta zorlanmasına neden olabilir. Yarı yapılandırılmış gözlem ise standart bir veri toplama aracının kullanıldığı ancak durumun doğal ortamında gözlemediği bir gözlem çeşididir.

Örnek olay incelemesi, doküman incelemesi ve yaşam öyküsü incelemeleri; her birinde araştırılan konuya dair halihazırda var olan verilerin incelenmesi açısından benzerlik göstermektedirler. Yaşam öyküsü çalışmasında bir kişinin derin ya da yüzeysel biyografik verilerinin araştırılan duruma yönelik kısımlarının incelenmesi ile araştırma için gerekli bilgiler toplanır. Örnek olay incelemesinde ise sosyal olay ya da olgular araştırılan durum bağlamında derinlemesine incelenir ve gerekli bilgiler analiz edilir. Doküman incelemesinde de örnek olay ve yaşam öyküsü incelemede olduğu gibi araştırılan durum bağlamında gerekli veriler toplanır, farklı olarak doküman inceleme, bir olayın gözlemlenmesi mümkün olmadığında başvurulan bir yöntemdir.

İçerik analizi, nitel verilerin analizinde popüler bir yöntemdir. Metni kelimeler, kavramlar ve temalar halinde sınıflandırarak metinden çıkan kalıpları netleştirmek için kullanılır. Anlatı analizinin odak noktası, insanların deneyimleri ve bu deneyimleri anlamlandırmak için kullandıkları dildir. Özellikle belirli bir konu hakkındaki müşteri bakış açılarına dair kapsamlı bir fikir edinmek için oldukça etkilidir. Hedeflenen bir vaka çalışmasının sonuçları anlatı analizi kullanılarak açıklanabilir.

Söylem analiz; belirli bir senaryoda var olan siyasi, kültürel ve güç dinamikleri hakkında kapsamlı bilgi edinme tekniğidir. Burada vurgu, insanların çeşitli sosyal ortamlarda kendilerini nasıl ifade ettikleri üzerinedir. Marka stratejistleri, bir grup bireyin bir markaya veya ürüne neden bu şekilde tepki verdiğini anlamak için sıklıkla söylem analizini kullanırlar.

Nicel Yöntemler

Araştırmacılar gerekli veriyi elde ederken ya da incelerken duruma göre gerekliliği artan ya da azalan bazı nicel yöntemler geliştirmişlerdir. Bu nicel yöntemler; deney, yapılandırılmış gözlem, survey, kohort analizi, kümeleme analizi ve regresyon analizidir.

Deney; bağımlı, bağımsız ve kontrol edilen değişkenlerin bulunduğu, önceden üzerine düşünülmüş hipotezlerin geçerliliğini ya da geçersizliğini ortaya koymak amacıyla yapılan nicel araştırma yöntemidir. Yarı deneyin deneyden farkı, deneyin bir laboratuvar ortamında yapılmamasıdır. Yapılandırılmış gözlem, neyin gözleneceğinin belli olduğu, standart veri toplama aracıyla yapılan, nelere dikkat edilmesi gerektiği belli, nesnel sonuçlar elde edilen bir araştırma yöntemidir.

Survey, araştırmalarda çokça kullanılan bir çalışmadır. Standart bir veri toplama aracı olmalıdır ve evreni temsil edecek kadar örneklem olmalıdır. Anket ise görüşme yapılacak kişilere sorulacak soruların önceden hazırlanmış olarak bir soru kağıdı ya da anket formudur. Sorulacak sorular açık uçlu ya da kapalı uçlu olabilir.

Kohort analizi, bireylerin davranışlarının zaman içinde insan grupları içinde nasıl geliştiğini gözlemlemektir ve kullanıcıların zaman içindeki etkileşim düzeylerini belirlemek için kullanılan bir tekniktir. Kullanıcı etkileşiminin zaman içinde iyileşip iyileşmediğini veya sadece büyüme nedeniyle iyileşme eğiliminde olup olmadığını belirlemek için faydalıdır. Kohort analizi, büyüme ve etkileşim ölçümleri arasında ayırım yapmaya yardımcı olduğu için kullanışlıdır.

Kümeleme analizinin amacı, birbirine benzer denek gruplarını ortaya çıkarmaktır. Burada her bir denek çifti arasındaki benzerlik, özelliklerin tamamının küresel bir değerlendirmesini ifade eder. Kümeleme analizi, faktör analizine benzer şekilde değişkenlerin önceden kriter ve tahmin edici alt kümelerine ayrıldığı veri matrisleriyle ilgilenir.

Bağımlı bir değişken ile bir veya daha fazla bağımsız değişken arasındaki bağlantıları tahmin etmek için kullanılan istatistiksel prosedürler bütününe regresyon analizi denir. Değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü belirlemek ve gelecekte nasıl etkileşime gireceklerini tahmin etmek için kullanılabilir.

Yöntemsel Çoğulculuk

Nitel ve nicel yöntemlerin bir araştırmada kullanılıp kullanılmayacağı hakkında karşıt görüşler vardır. Araştırmaların çoğunda nicel ve nitel metotlar birbirini tamamlayıcı olarak görülürken bazı kişilere göre nitel ve nicel yöntemler farklı teorik zemin üzerine kuruldukları için aynı araştırmada kullanılamaz, kullanılmamalıdır.

İlk görüşe göre, hem nitel yöntemler hem de nicel yöntemler bir gerçeğe ulaşmak için tek başlarına yetersizdir. Bu nedenle gerekli yerde gerekli olan, ikisi de birbirinin oluşturduğu boşluğu dolduracak şekilde etkin biçimde kullanılmalıdır. Bazen bir araştırmada bir yöntem diğerinden daha işlevsel olabilir ancak tek başına yetmez.

Diğer görüşe göre nitel ve nicel metot birbiriyle taban tabana zıttır, birinin kullanıldığı yerde diğerinin kullanılması çelişki oluşturur. Nitel yönteme göre gerçekliğe yorumla ulaşılabilirken nicel metota göre bu sayılarla mümkündür. Bu çelişki nitel ve nicel metodun bir arada kullanılmasını imkansız hale getirir.

2. Verinin Yorumsal Boyutu

Veri yorumlama belirli araştırmalar sonucu elde edilen verilerin çeşitli analitik yaklaşımlar kullanarak incelenmesi ve irdelenmesidir. Günümüzdeki teknolojik gelişmeler sayesinde insanların veriye ulaşması eski dönemlere kıyasla daha eşit bir dağılıma sahiptir. Ancak ulaşılan veriler aynı bile olsa bu veriler üzerinden yapılan çıkarım ve yorumların birbirine benzer olması beklenemez. Çünkü hiçbir insanın düşünce yapısı birbirine benzemez ve her insan kendine verilen veriyi farklı başlıklar altında birçok açıdan yorumlayabilir. Burada önemli olan verinin aynı olup olmamasından ziyade yorumlayan kişinin o veriyi hangi açıdan görmek istediğine bağlıdır.

Örneğin bir veriyi okurken insan psikolojisi üzerindeki sonuçlara bakmak istiyorsak verinin o konu ile alakalı olan kısımlarıyla daha çok ilgileniriz ve aynı veriyi insanların sosyal yaşamlarına etkisini araştırmak için kullanan birine kıyasla bambaşka bir sonuç elde etmiş oluruz. Ne kadar elimizdeki veri aynı da olsa veri okuryazarlığı verinin yorumlanmasında çok kritiktir.

Veriyi yorumlarken kullandığımız yöntemler çeşitli olmakla beraber herhangi bir sınırlaması da yoktur. Yani teknoloji kapsamına giren verilerde analitik olmayan yorumlamalar yapılamaz gibi bir sınırlama yoktur. Verileri yorumlarken verinin içeriğine göre her türlü teknikten yararlanılabilir.

3. Katılımcı Gözlem ve Derinlemesine Mülakat

Birçok araştırmacı en iyi sonucu alabilmek için farklı yöntemler uygular. Bu yöntemlerden ikisi 'katılımcı gözlem' ve 'derinlemesine mülakat' kavramlarıdır. İkisi de gözlemciyi doğrudan incelenen bireylerin yaşamlarının içerisine aldığı için gözlemci bu iki yöntemi uygulayarak araştırmayı daha kapsamlı bir biçimde incelemiştir.

Katılımcı Gözlem

Gözlem yapmak; araştırılan topluluğa hiç yaklaşımadan, onların içine girmeden yapıldığında verimli bir analiz sonucu ortaya çıkarmaz. Sonucu daha verimli kılmak için 'katılımcı gözlem'

yöntemi oluşturulmuştur. Katılımcı gözlem, araştırmacının üzerinde gözlem yaptığı gruba dahil olmasıdır. Bu yöntemle gözlemci sadece gelenekleri, davranış biçimlerini değil; onların neden o şekilde olduğunu da incelemiştir.

Pozitivizmde (geleneksel bilim) araştırmacı ve nesnesi (bu bağlamda bireyler) arasında keskin bir mesafe vardır. Buna sosyal bilimlerde etic adı verilir. Katılımcı gözlem kavramı ise bu duvarları yıkar. Bu bağlamda bilginin dışarıdan bakılarak değil, deneyimleyerek üretilmesi çok daha etkin bir sonuç doğuracaktır.

Gözlemci sadece veri ve istatistik toplamak için orada değildir, birilerinin yaşayış tarzlarını incelemek ve analiz yapmak için oradadır. Gidip kenardan izlemek bir grubu anlamaya yetmez, aralarına karışmak gereklidir. Olayların özüne erişmek sadece incelenen kesimle bir bütün olduğunda mümkün olur. Onlardan biriymiş gibi hissetmeye bilimde ‘emic’ denir. Bilimsel bir analitik mesafe (etic) ile içeriden bir bakış (emic) arasında hassas bir denge kurmak, aslında gözlem yapmanın doğru biçimidir. Katılımcı gözlem kavramının savunduğu şey budur.

Derinlemesine Mülakat

Derinlemesine mülakat, standart bir soru cevap seansının ötesine geçerek katılımcının dünyasına yapılan titiz bir keşif yolculuğudur. Bu yöntemde araştırmacının amacı doğrudan olgusal bilgi toplamak değil; bu bilgilerin altındaki motivasyonları, duygusal kırılmaları ve bireysel anlam haritalarını deşifre etmektir.

Derinlemesine mülakatın mümkün olması için “katılımcı gözlem”e ihtiyaç vardır. Aralarına karışarak karşılıklı güvene dayalı bir rapport (güven ilişkisi, gardını düşürecek kadar güvenmek) zemini hazırladıktan sonra araştırmacı probing (derinleştirme) sorularıyla yüzeysel yanıtların katmanlarını soyarak anlatının en kuytu köşelerine ulaşmayı hedefler. Örneğin birine doğrudan gidip anket yapıyoruz diyerek günlük hayattaki dertleri hakkında soru sormak yerine onunla çay eşliğinde sohbet edip dertleşmek çok daha fazla veri toplanmasını sağlar. Çünkü o zaman arada gözlemci-gözlenen ilişkisi yerine sohbet eden bir ikili ilişkisi olur. Önemli olan merak edilen ve öğrenmek istenilen değildir, bunun karşı tarafa nasıl lanse edildiğidir.

4. Anlam Merkezli Analiz Bağlamında Kullanılan Kavramlar

Bilgi ve veri, günümüz dünyasında insanlığın en muhtaç olduğu iki önemli husustur. Ancak dünya sadece bu ikisi ile anlaşılabilir bir yer değildir. Anlam merkezli analiz, düz bir yaklaşımın aksine bağlamın ne olduğundan ziyade onun hangi niyetle, hangi bağlamda ortaya çıktığıyla ilgilenir. Var olan bir veriyi, metni veya insan davranışını sadece yüzeysel olarak değil; taşıdığı derin anlam, niyet ve bağlamla değerlendiren bu yaklaşım, bilgiyi sadece depolamak yerine onu hayatın akışına yön verecek bir kavrayışa dönüştürme sanatıdır.

Bu anlam merkezli analizi hayatımıza geçirirken belli metodlar kullanılır. Bunlar hayatın akışını daha iyi kavranmasına olanak sağlayan **P.U.R.E modeli**, analizlerin tarafsızlığını sorgulayan **Double Hermeneutics** ve iletişim esnasında maruz kalınan **Dilin Sosyal Mimarisi**dir.

P. U. R. E. Modeli (purpose, understanding, responsibility, enjoyment)

P.U.R.E modeli, bir insanın hayatındaki olayların anlamını dört kritere göre analiz eden bir tekniktir. Bu yöntem ister istemez her insanın karşılaştığı durumlar karşısında sergilediği bir tutumdur. Anlam merkezli analiz kapsamında bu model, eylemleri anlamlandırmak için vardır. Amaç, anlayış, sorumluluk ve keyif başlıklarının hepsinin kendine özel açıklamaları da mevcuttur:

Amaç; insanın eylemlerinin arka planında bir niyet, anlam olmasıdır. Ancak bu amaç sadece bir hedef niteliğinde değildir, bir değerler dizisine hizmet etmektir. İnsanın çaba gösterme arzusu, ulaşmaya çalıştığı noktaya yüklediği anlam ile doğru orantılıdır. Anlayış; kişinin bulunduğu durumu kavraması, ötesini görmesidir. Herhangi bir bilgiyi analiz ederken veyahut bir problemi incelerken parçalar arasındaki gizli bağlantıları görmektir.

Sorumluluk, bir çeşit farkındalıktır. Bireyin kendi hayatının ve seçimlerinin yazarı olduğunu kabul etmesi burada bahsi geçen sorumluluktur. Başımıza gelen olayları birey seçmez (travma, ekonomik kriz vb.) ancak bu olaylara vereceği tepkiler bireyin sorumluluğundadır. Keyif, aslında tam olarak ‘buna değdi mi?’ sorusunun karşılığıdır. Buradaki keyif, geçici bir eğlence (hedonizm) değil, doğru olanı yapmanın getirdiği iç huzur ve tatmindir (eudaimonia).

P.U.R.E. modeli bir zincirdir. Birey amaç ile yola çıkar, dünyayı anlamlandırır, bu yolda sorumluluk alır ve sonunda ulaştığı sonuca bir değer biçer. Eğer bu halkalardan biri bile eksikse, yapılan bilim ‘insansız’, yaşanan hayat ‘anlamsız’ kalır. Anlam merkezli bir analiz yaparken bu modele uyacak şekilde bir gözlem süreci gerçekleştirilmesi daha verimli bir sonuç doğuracaktır.

Double Hermeneutics

Geleneksel bir araştırmacı ‘nötr’ bir gözlemci olarak kabul edilir. Ancak Jonathan Smith & Mike Osborn buna karşı çıkar. Onların yaklaşımına göre araştırmacı, katılımcının dünyasını anlamaya çalışırken kendi zihnini devre dışı bırakamaz; aksine onu bir araç olarak kullanır. Bu araç olarak kullanma kısmı ilk başta herhangi bir bireyin yaşadığı bir olayı kelimelere dökerken bir yorum yapmasıyla başlar. Kelimeler, kişinin yaşadığı karmaşayı bir düzene sokmaya, gözlemci ise kişinin neden o yorumu yaptığını anlamaya çalışır. Bu sayede kişi bir insanı dinlerken sadece onun söylediklerini duymaz; onun kendi hayatını, mevcut durumu nasıl kurguladığına şahit olur. Gözlemci olan bireyin görevi o hikayenin arkasındaki görünmeyen asıl anlamı bulmaktır. Veri kendi başına konuşmaz. Gözlemci veriye baktığında ona anlam yükler (veri halihazırda katılımcının yaptığı yorumdur).

Bu aslında “objektiflik” putunun yıkıldığı anlamına gelir. Bir sosyolog, bir toplumu incelerken kendi değer yargılarını tamamen yok edemez ancak bu yargıları bir anlama aracı olarak kullanabilir.

Buna rağmen buradan anlaşılacak tarafsızlığın bir illüzyon olabileceği gerçeğidir. Hiçbir analizci boş bir levha (nötr) değildir. Hepimiz veriye kendi gözlüklerimizden bakarız. Ancak baktığımızda gördüğümüz şey hakikat değildir. Aradığımız anlam, veri ve analizcinin bakış açısı arasında bir yerdedir, yani diyalogdadır. Bu iletişimden yola çıkarak aranan şeye erişilebilir. Çünkü gerçek analiz, dışarıdan etiket yapıştırmak değil, öznenin içine girdiği anlam dünyasını içeriden keşfetmektir. Bu anlam merkezli analizin temellerindedir.

Dilin Sosyal Mimarisi

Konuşmak sadece bireyler arasında basit bir iletişim kurmaz, toplumsal rollerin nasıl dağıtıldığını belirler. Bir cümleyi kurarken sadece veri aktarılmaz, aynı zamanda karşı tarafla bir ilişki kurulur. Buna dilin kişiler arası işlevi denir.

Bir mesajın nasıl paketlenildiği (tonlama, kelime seğimi, hitap şekli), taraflar arasındaki güç dengesini belirler niteliktedir. Konuşmacı, dili kullanarak kendine bir rol biçerken dinleyiciye de bir pozisyon dayatır.

Dilde yapılan bu anlam merkezli analiz, sosyal politikaların geręek etkisinin anlaşılmasına ve hiyerarşilerin deşifre edilmesine olanak sağlar. Bir cümle kurarken seğilen kelimeler rastgele seğilmiş sözcükler değildirler. Onların her biri bir görüşü, geręekliđi temsil eder. Dolayısıyla anlam belli bir yerden sonra dile bağlıdır ve bu, analiz yaparken dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Sonuç

Sosyal, teoride nitel yöntemlerle ilgili tartışmalar, toplumun bir "laboratuvar nesnesi" mi yoksa sürekli değişen bir "anlam haritası" mı olduğu sorusu etrafında döner. Nicel yöntemlerin sayısal kesinliği ile nitel yöntemlerin derinlemesine anlayış arayışı arasındaki gerilim, sosyal bilimlerin doğasını tanımlar. Nicel yaklaşım, sosyal fenomenleri sanki dışarıdan gözlemlenmiş gibi yasalar ve istatistiksel verilerle açıklamaya çalışırken; nitel yaklaşım bireyin benzersiz deneyimine ve eylemlerin öznel anlamına odaklanır. Bu görüşe göre, sosyal geręeklik "gökyüzünden düşen" sabit bir yapı değil, insan iletişimi, semboller ve günlük rutinler aracılığıyla şekillenen ve yeniden şekillenen dinamik bir süreçtir.

Araştırmacı artık tarafsız bir gözlemci tutumunu sürdüremez, bu yapıcı süreci analiz etmek için yaşamın doğal akışına katılan bir tanık olmalıdır. Katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşme gibi yöntemler tam da bu noktada devreye girer; çünkü bir kişinin neden belirli bir şekilde davrandığını anlamak için onun dünyasına girilmeli, söylenmemiş anların anlamı yakalanmalı ve anlatının gizli katmanlarını ortaya çıkarılmalıdır. Bu yöntemler sadece veri toplama araçları değildir; aynı zamanda sosyal yaşamın karmaşık dokusuna sızmanın yollarıdır.

Bu şekilde elde edilen veriler, nesnel geręeđin apaçık parçacıkları değildir; daha çok araştırmacının geręeklik algısı süzgecinden geğirilmiş yorumlama boyutuna sahiptir. Sosyal bilimci, katılımcıların kendi yaşamlarına nasıl anlam kattığını incelerken; bir taraftan bu anlamları yeniden yorumlamaktadır. Diğer bir deyişle nitel araştırma; verileri sanki ham malzemeymiş gibi işlemek yerine, "verilerin içinden bağlamı, duyguları ve sosyal yapılaşma sürecini çıkarma sanatı"dır. Böylece, nitel perspektif, toplumu sayılara indirgemek yerine, insan deneyiminin derinliğine ve sosyal geręekliđin çok katmanlı doğasına inen bir anlayış sağlar.

Kaynakça

- Bingöl Üniversitesi. (2020). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri. Bingöl Üniversitesi.
- Hacettepe Üniversitesi. (2023). Nitel Bir Veri Toplama Tekniği: Derinlemesine Görüşme. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Dergisi, 40, 289-299.
- Ankara Üniversitesi. Nitel Veri Toplama Teknikleri: Derinlemesine Mülakat ve Odak grup Görüşmesi. Ankara Üniversitesi Açık Kaynak, 1-20.

- Wong, P. (2010) – "*Meaning-Centered Counseling and Therapy (MCCT): An Integrative Approach*"
- Smith & Osborn (2003) – "*Interpretative Phenomenological Analysis (IPA)*"
- Halliday, M. (1973) – "*Explorations in the Functions of Language*"
- Kalaycıoğlu, S. & Rittersberger, H. - Tuluç (2002) – "*Ev Hanımları ile Derinlemesine Mülakat Yapmak*"
- Malinowski, B. (1922) – *Argonauts of the Western Pacific*
- Erdal, E. (2021) Yeni Çağın Hammaddesi Veri Madenciliğinin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5(1), 66-75
- Özcan N, Oflas S. P. (2022) Büyük Veri Teknolojisi Çağında Kullanıcı Verilerinin Mahremiyetine İlişkin Sosyolojik Analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24(2)
- Oktay H. T. (2020) Büyük Veri Çağında Sosyal Medya Verilerinin Sosyal Bilimler İçin Önemi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 55(2)